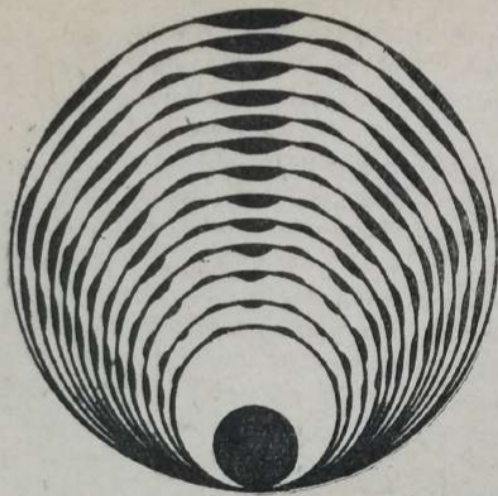




МИКОЛА
БАЗИЛІВСЬКИЙ

Тарас
і
Айра



На початку листопада 1858 року, коли до Петербурга повернувся з заслання Шевченко, сталася ще одна визначна подія. Сюди на гастролі приїхав великий негритянський трагік Айра Олдрідж, який привіз з собою шекспірівський репертуар. У домі близької до Шевченка сім'ї віце-президента Академії мистецтв Ф. П. Толстого (в минулому — декабриста) зійшлися шляхи геніального поета і великого артиста-трагіка.

Ще навчаючись у Академії мистецтв, Шевченко читав Шекспіра, і великий англійський драматург полонив душу молодого українського поета й художника свободолобством і незалежністю. Тепер Шекспір назавжди здружив двох митців, які найбільше прагнули свободи для своїх уярмлених народів. У грі Айри Тарас відчував заклик до визволення чорних рабів — африканських і американських невольників. У віршах і піснях Тараса Айра побачив той же заклик до розкріпачення селянства в царській Росії.

На перший спектакль «Отелло» за участю Олдріджа Шевченко пішов разом з родиною Ф. П. Толстого та його друзями. Те, що він побачив на сцені, перевершило всі його сподівання. Отелло Олдріджа був простий, спокійний, сповнений справжньої людської гідності. Але за зовнішнім спокоєм приховувались великі внутрішні пристрасті.

З дедалі більшим інтересом стежив Тарас Григорович за кожним рухом, жестом, поглядом великого артиста. Захоплений грою негритянського митця, Шевченко писав пізніше М. С. Щепкіну: «У нас тепер африканський актор чудеса виробляє на сцені. Живого Шекспіра показує».

І справді, успіх Олдріджа у першому виступі (він грав англійською, інші артисти — німецькою мовою) був грандіозний. Преса була переповнена захопленими відгуками. «Олдрідж... освітлював і запалював роль Отелло своїм внутрішнім вогнем, в якому полягає вся сила, вся могутність трагіка... Олдрідж... не належить ні до якої школи... він просто великий трагік», — писав у «Современнику» І. І. Панаєв. Славний критик В. В. Стасов у листі до композитора М. О. Балакірева зазначав: «...він талант величезний, і, звичайно, я на своєму віку не по-

бачу кращого Отелло. Раджу вам не пропускати його, щоб мати уявлення про Шекспіра».

12 листопада в середу у Толстих відбулося особисте знайомство Тараса Григоровича з Олдріджем. Після того Олдрідж там ще знову і знову зустрічався з Шевченком протягом усіх двомісячних гастролей. «Він (Олдрідж) нас полюбив, — згадувала Катерина Толстая (К. Юнге), — і ми не могли не полюбити його. Це була щира, добра, безтурботна, довірлива і ніжна дитина, за характером дуже схожий на Шевченка, з яким він близько зійшовся. В них обох було багато спільного: обидва чисті, чесні, обидва справжні художники, обидва мали в спогадах юності тяжкі сторінки гноблення. Один, щоб потрапити до палко улюбленого театру, куди вхід був заборонений «собакам і неграм», найнявся в лакеї до актора, другого висікли за спалений недогарок».

Глибока внутрішня приязнь поєднала поета і артиста.

Донька Ф. П. Толстого К. Юнге у своїх «Спогадах» малювала таку картину: сівши в кутку вітальні на канапі, друзі спочатку мовчали і тільки виявляли зовнішні ознаки приязні. То Тарас усміхнеться, похитає головою і потисне Айрі руку, то Олдрідж погладить Тарасову руку, легенько поплече його по плечі і освітить своє чорне добре обличчя білозубою усмішкою. Потім підходила вона або її сестричка Оля, і перекладали їхню розмову.

— Якби Шекспір подивився твого Отелло, друже мій, — казав Олдріджу Тарас, — він розцілював би тебе, бо твій Отелло — це Шекспірів Отелло. Твій Отелло, — продовжував він, — сміливий, благородний і чесний мавр, людина з чорною шкірою і ніжним серцем малої дитини, є чудовим ляпасом по розжирілих пиках твоїх американських работорговців та англійських колонізаторів, які не вважають чорношкірих за людей, а разом з цим і ляпасом по самодержавній пиці наших російських кріпаків, що знущаються з наших селян — бідних рабів...

Олдрідж уважно слухав переклад палких слів поета і відповідав:

— Спасибі, мій друже, велике спасибі! Я дуже радий, що ти якраз так зрозумів мого Отелло.

Коли господиня переповідала артисту життєвий шлях Шевченка, на віях чорних блискучих очей Олдріджа тремтіли сльози. Він тихо промовив:

— Як же твоє життя схоже на моє, друже! Як я тебе чудово розумію, Тарасе!

І він почав сумну розповідь про своє життя, про вбивство його діда і дідової сім'ї, про батька-місіонера, лінчування білими расистами брата. Про роботу лакеєм, навчання в англійському університеті і одруження на білій жінці в Англії, про свої виступи в найбільших столицях Європи. Про обрання його почесним членом Пруської Академії наук і мистецтв та Угорської драматичної консерваторії і... про презирство до нього з боку бундючної аристократії.

На прохання гостей Тарас Григорович з великим натхненням виконав кілька улюблених пісень: «Та нема в світі гірш нікому, як бурлаці молодому», «Ой, зійди, зійди ти, зіронько вечірня», «Та забіліли сніги...», «Тяжко, важко в світі жити сироті без роду», «У Києві на риночку». Гості нагороджували виконавця щирими оплесками, а Айра Олдрідж зачаровано дивився на свого друга і палко шепотів: «Друже мій! Які ж чудові пісні твого славного народу! Як гарно виконуєш їх! Та ти справді великий артист!» Потім присутні українці хором співали «Ой на горі та й жінці жнуть», «Ой не шуми, луже».

Шевченко бачив Олдріджа і в блискуче виконаній ним ролі лихваря Шейлока у «Венеціанськім купці», і в глибоко зворушливому образі короля Ліра.

Славнозвісний скульптор і графік М. Й. Мікешин після закінчення вистави вибіг на сцену, потім за куліси, до вбиральні Олдріджа. Відчинивши двері, він побачив, як потім згадував, таке: «В широкому кріслі, розкинувшись від утоми, лежав король Лір, а біля нього Тарас Григорович. Сльози градом сипалися з його очей, уривчасті, палкі слова лайки і ласки голосним шепотом вимовляв він, акриваючи своїми поцілунками розмальоване обличчя, а також руки і плечі великого актора... Вважаючи себе тут зайвим, я похапцем причинив джери...».

20 грудня Олдрідж востаннє грав Отелло і того ж вечора роль негранівільника Лунго у «Висячому замку». Захоплення глядачів було невимовне. Оплескам, викликам, киданням вінків не було краю.

Т. Шевченко, С. Гулак-Артемівський, М. Щепкін, композитор А. Серов та інші видатні діячі культури і науки звертались до уряду з проханням продовжити гастролі уславленого трагіка, але їм було відмовлено.

Перед від'їздом до Англії Айра цілими днями просиджував у майстерні Шевченка, який малював його портрет. Те позування закінчувалось часто співом сумних і жартиливих негритянських пісень, а потім хвацьким танком Айри в присутності художника і сестер Толстих — перекладачок, які дуже раділи з того. На портреті, який зберігається тепер у Державному музеї Т. Г. Шевченка в Києві (переданий сюди з Третьяковської галереї), є дата: «25 грудня 1858 р.», а також підписи обох — Т. Шевченка і А. Олдріджа. З портрета дивляться на нас розумні очі, погляд їх мудрий і глибокий. Виразне, живе обличчя, високе чоло артиста.

В свою чергу артист просив художника М. Мікешина подарувати йому на пам'ять портрет «великого Тараса».

Шевченко багато розповідав своєму другові про Україну, запрошував відвідати її. І не відав, що Україна прийматиме Олдріджа вже тоді, коли він спатиме вічним сном над дніпровими кручами.

25 серпня 1861 року Айра Олдрідж вперше виступив у ролі Отелло перед київськими глядачами. Після виступу Олдріджа в ролі Макбета ті самі студенти університету, що в травні несли на собі труну з тілом великого Кобзаря, підхопили на руки великого трагіка і віднесли його на квартиру, де відбувся мітинг.

З таким же тріумфом виступав негритянський артист в Одесі, Харкові, Москві, де зустрівся з М. С. Щепкіним і якому подарував своє фото із зворушливим написом: «Батькові російської сцени з глибокою повагою...». Виступав Олдрідж і в Житомирі, Єлисаветграді, де його гру дивився майбутній ко-

рифей українського театру І. К. Карпенко-Карий (Тобілевич).

Блискучі виступи Олдріджа на Україні мали благотворний вплив на українське і російське мистецтво, сприяли розширенню і збагаченню репертуару, підвищенню вимог до сценічної гри, акторської і режисерської майстерності.

До Харкова, який виявляв особливий інтерес до театру, Олдрідж приїздив тричі — 1862, 1863 і 1865 років. «Олдрідж, — писав історик харківського театру М. Черняєв, — був першим іноземцем і єдиним англійським актором, що гастролював у Харкові». Як писала тогочасна преса, після закінчення вистави «Отелло» прихильники актора випрягли з його екіпажа коней, запрягли самі і відвезли його до готелю.

Тарас Шевченко, Михайло Щепкін і Айра Олдрідж ніби рідні брати з одного кореня народного. Це наче символ: колишній кріпак-українець, колишній кріпак-росіянин і виходець з глибин поневоленого народу — негр.

У 1867 році Айра Олдрідж знову вирушив на гастролі до Росії, але в дорозі тяжко захворів і 8 серпня у Лодзі помер, переживши Шевченка лише на 6 років. Там же, у Лодзі, за участю кількох сот митців-співаків великого робітничого хору (100 осіб), музикантів військового оркестру, артистів театру та інших його урочисто поховано на Євангелійському кладовищі. Пам'ятник на могилі — великий хрест — поставлено в 1890 році. Ця могила обєрігається нині Польським товариством театру і кіно.

Митці Радянської України поглиблюють і далі розвивають живі зв'язки з нащадками і спадкоємцями Олдріджа. Народний артист Української РСР Сергій Козак, який на початку 1965 року відвідав США, зустрічався там з Полем Робсоном. Ось що повідомив у розмові з ним уславлений негритянський актор: «Я люблю українські пісні... Любов до них мені прищепила моя вчителька співу, дочка великого актора, Шевченкового друга Айри Олдріджа. Є щось спільне в народних піснях українських і негритянських... Вони однаково світло-журливі і водночас душевно-глибокі».